

ГУНДОРОВА

Тамара Іванівна –
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу теорії літератури
Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ І МОЖЛИВОСТІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК У ТРАНЗИТНУ ЕПОХУ

Я б хотіла привернути увагу Загальних зборів НАН України до двох важливих тем, які мені видаються сьогодні особливо актуальними, а саме — місця гуманітарних дисциплін у силовому полі сучасної науки в Україні та потреби реформування самих гуманітарних наук.

Відомі соціологи і філософи говорять про те, що розрив між гуманітарними і точними та природничими дисциплінами упродовж ХХ ст. наростав з небаченою досі силою. В 1960-х роках виникла навіть ідея про «дві культури», представники яких не розуміють один одного. Як вони називаються? — риторично запитували соціологи науки Річард Лі та Іммануїл Валлерстайн. І відповідали: одна з двох культур зазвичай називається *науковою культурою*. Інша має багато назв: *літературна, філософська, гуманістична культура*. Ці культури існують в ієрархії *важливості/корисності*, однак яка з них у цій ієрархії є вищою — досі предмет для дискусій.

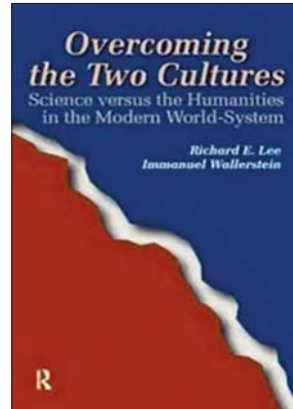
Очевидно, що категорії корисності є домінантними, однак і гуманістична культура, зокрема цінності культурного порядку — пам'ять, мова, ідентичність, історія — набувають дедалі більшої важливості в сучасному світі. Серед викликів цього світу упродовж останнього півстоліття все виразнішою стає потреба в інтердисциплінарних підходах, з одного боку, і зростає роль публічності наукового знання, з другого боку. У зв'язку з цим практики, напрацьовані гуманітарними та соціальними науками, набувають особливого значення і стають актуальними й для інших напрямів наукового знання. Адже, за словами відомого французького соціолога П'єра Бурдьє, «чистий» універсум «найчистішої» науки є таким же соціальним полем, як і будь-яке інше, з властивими йому співвідношеннями сил і монополіями, боротьбою і стратегіями, інтересами і прибутками» («Поле науки»).

Коли послуговуватися цими уявленнями Бурдьє, стає зрозумілим, що цінності природничих наук не визначаються так званою об'єктивністю аналізу, а недоліки гуманітарних наук не зводяться до суб'єктивності тлумачень. Наукова компетентність,

актуальність, престижність, суспільне визнання тощо в обох цих культурах є символічним капіталом і залежать від структури поля, на якому відбувається боротьба за «науковий авторитет, що визначається як технічна здатність і — одночасно — як соціальна влада».

На цьому полі сучасні гуманітарні науки в Україні стикаються з особливими викликами і стають простором особливої боротьби. Гуманітарні науки, по-перше, виявляються загроженими спадом інтересу до гуманітарних дисциплін у цілому світі, що, до речі, викликано припиненням холодної війни наприкінці ХХ ст., а по-друге, українські гуманітарії опинилися перед викликами пострадянського типу, пов'язаними з потребою трансформації колишніх радянських моделей ідеологізованого і політизованого знання та відповідних їм інституцій, а також інтеграцією в сучасний світовий науковий простір. Як назвала цю ситуацію транзитною, вона виразно критична щодо минулого, однак заражена ним. Для опису її найбільш відповідним стає префікс *post-*. Як пострадянську я досліджую цю культуру у своїй книжці «Транзитна культура», аналізуючи симптоми травми, спричиненої посттоталітарною і постколоніальною ситуацією, яку переживає сучасна Україна. Транзитна свідомість заражена ресентиментом (зздрістю) щодо Іншого, пронизана трансгенераційною травмою пам'яті, супроводжується кічезацією культурних і політичних символів.

Транзитна епоха відзначена кардинальними зсувами в методології, у практиках та інституціях, пов'язаних із гуманітарним знанням. Зсуви ці народжуються передусім у відповідь на зміни глобальної картини світу, а також способів та інструментів її описування. Змінюється характер самого гуманітарного знання — воно стає полідисциплінарним, техноінформаційним, менше заангажованим політично, але більше прагматично орієнтованим, а також *консюмерним*, тобто вбудованим у суспільство спектаклю. Складаються нові умови для функціонування такого знання — зокрема, пов'язані з особливою роллю експертних спільнот, зростанням ролі інформаційних медій, глобаліза-

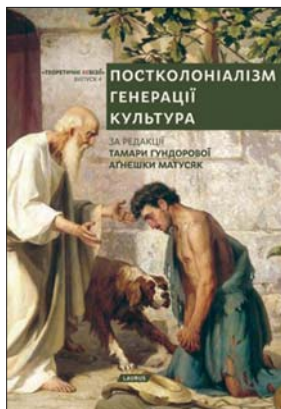
Відомі соціологи і філософи, наприклад Р. Лі та І. Валлерстайн, говорять про те, що розрив між гуманітарними і точними та природничими дисциплінами упродовж ХХ ст. наростав з небаченою досі силою. В 1960-х роках виникла навіть ідея про «дві культури», представники яких не розуміють один одного

П'єр Бурдьє: «"чистий" універсум найбільш "чистої" науки є таким же соціальним полем, як і будь-яке інше, з властивими йому співвідношенням сил і монополіями, боротьбою і стратегіями, інтересами і прибутками» («Поле науки»)

цією культурних і соціальних практик. Виникають і нові форми легітимізації знання, пов'язані з народженням публічної науки, ігровими способами репрезентації, інтермедіальністю гуманітарного мислення кінця ХХ — початку ХХІ ст. Ці та інші виклики потребують перегляду старих, часто романтичних і позитивістських уявлень про гуманітарну культуру та її методологію і збільшують відповідальність гуманітаріїв-науковців.

Нові методологічні напрями, які активно розвиваються починаючи з кінця ХХ ст., дають

Монографії Т.І. Гундорової «Постколоніалізм. Генерації. Культура» (2015) та «Транзитна культура» (2013)

поштовх розвитку дисциплінам, об'єднаним загальною назвою культурної антропології, або культурних студій, у поле яких потрапляють літературознавство, мовознавство, історія, етнологія та інші дисципліни. Ідеться про народження цілого ряду нових студій — гендерних, постколоніальних, медіа-студій, студій травми, студій популярної культури тощо. В літературознавстві йдеться вже не лише про дослідження жанрів, стилів, біографій, а й про дослідження пам'яті та ідентичності, маскулінності й тілесності, літератури катастроф і роману травми. Ці, здавалося б, часткові і метафоричні напрями сьогодні вже становлять собою напрацьовані і значною мірою теоретично відрефлексовані на Заході напрями. В Україну вони пробиваються, як випадкові й екзотичні гості, оскільки гуманітарні науки досі часто зорієнтовані на старі моделі знання, не в останню чергу через брак знання іноземних мов та неінтегрованість у світовий гуманітарний простір. Усе це ставить питання про розроблення нових напрямів і включення у світовий гуманітарний науковий простір, у якому Україна, на жаль, ще мало помітна.

Особливо важлива гуманітарна тематика сьогодні пов'язана з темами війни, насильства, пам'яті, а в загальнішому плані — проблемою Іншого — національно, сексуально, расово, мовно інакшого та встановлення діалогу з ним. Саме цими проблемами займаються постколоніальні студії. Сьогодні ці студії вклю-

чають у себе аналіз таких актуальних тем, як міграція, національна історіографія та національний літературний канон, стосунки центру і периферії, розподіл влади між метрополією і провінцією, контроль за знанням. Для української історії, культури, літератури ця тематика особливо актуальна і болісна. При цьому мова може йти принаймні про такі аспекти розвитку постколоніальних студій в Україні, як:

- а) переоцінка історичного минулого з нової, постколоніальної перспективи;
- б) дослідження текстів і загалом голосів тих, хто асоціюється з мігрантами або іншими меншинами (останнє включає ревізію літературного канону);
- в) аналіз «дворівневої» форми репрезентації в так званих (напів)колоніалізованих культурах, до яких можна зарахувати й українську;
- г) дослідження інтелектуальної спадщини тих українських авторів, які опонують ідеям євроцентризму та орієнталізму;
- д) аналіз питання культурної гібридності і двомовності (випадок *Юголя/Тоголя*) та ін.

Ці та інші напрями постколоніальних досліджень сьогодні актуальні для українознавства, як і для інших східноєвропейських регіональних студій.

Особливо важливим для розвитку постколоніальних студій в Україні, зокрема в аспекті євроінтеграції, є аналіз теорії «орієнталізму» й орієнтації (включно із самоорієнтацією), що наділяє «Орієнт» «онтологічною та епістемологічною різницею, яка проводиться між «Сходом» і (в переважній більшості випадків) «Заходом»», як твердив Едвард Саїд. При цьому можна говорити, однак, і про зворотню методологічну перспективу, а саме — про складання окциденталізму як деколонізаційної теорії і, що важливо для нас, про український варіант окциденталізму. Загально кажучи, окциденталізм, подібно до орієнталізму, є дискурсом про Іншого, який говорить про діалог із Заходом та про рецепцію Заходу з боку так званого «східного світу», або «Орієнту», до якого належала, починаючи з часів романтизму, і Україна.

Зверну увагу на факт народження українського окциденталізму в середині ХХ ст. в колі

інтелектуалів і письменників повоєнної Європи, що опинилися в таборах для переміщених осіб, так званих ДІ-ШІ. Серед них особливе місце належить Юрію Шевельову — пізніше всесвітньо відомому українському лінгвісту, критику, есеїсту, який у повоєнній Німеччині недвозначно заявив про народження нового українського світогляду — *антеїзму*. З одного боку, антеїзм — ідея глибоко європейська, яка відсилає до грецької міфології і оповідей про Антея, що здобуває силу через зв'язок з матір'ю Землею, тобто вводить Україну в контекст європейської цивілізації, з другого боку, через антеїзм Шевельов заявляє про існування епістемологічного «іншого», не вповні західного світу, з яким ідентифікує себе українська повоєнна людина.

Те, що поява такої оптики не є річчю випадковою, Шевельов засвідчує статтею «Тойнбі чи Хвильовий, або про межі оракулів сучасності» (1948). Фактично український критик не просто співвідносить філософську концепцію відомого британського філософа історії Арнольда Тойнбі, яку він називає «може несвідомим, але послідовним звеличенням сучасної західної цивілізації», з поглядами Миколи Хвильового. Шевельов вдається до своєї рідної ревізії самої ідеї Заходу. «Бо нема єдиної на весь світ західної культури», твердить він і навіть кидає виклик: «Там, де засліплений своєю національною цивілізацією, цивілізацією Англії і її посестер, Тойнбі бачить кінець усього світу, там ми говоримо: ні. Ні, бо саме тепер слово починає належати нам і нашим посестрам». Відтак він закликає «не тулитися до Європи, а усвідомлювати і розвивати своє і цим способом розвивати Європу. Власне не рятуватися при Європі, а рятувати Європу». Руйнування євроцентризму критик вважає закономірним процесом, оскільки «...коли за-непадають старі центри, їм на зміну з новими національними цінностями приходять периферії, які стають новими центрами». Таким новим центром, який вступає в діалог із Заходом, він схильний бачити і український світ, включно з ідеєю «азіатського ренесансу» Миколи Хвильового.

Юрій Шевельов (1908–2002)

Ще однією ідеєю, суголосною із сучасною постколоніальною парадигмою, є концепція «безгрунтянства», яку також розвиває Шевельов. Інакше кажучи, це тема міграції, або переміщення, яка набуває в середині ХХ ст. персонального значення для багатьох українців, а у ХХІ ст. стає однією з глобальних тенденцій. Цю меланхолійну тугу за безгрунтям Шевельов називає «страхом бути здмукненим з місця. Страхом почати все, буквально все знову і знову спочатку». Але водночас він відзначає, що у ХХ ст. «є своя солодкість у безгрунтянстві і в жадобі ґрунту, і ще не знати, де першопричина сучасного безгрунтянства: в зовнішній механіці воєн і революцій, чи в тому, що в душі людини зародилася туга за безгрунтям?».

Так на гребені кризи європейського духу після Другої світової війни виникають особливі умови для складання українського окциденталізму — як теорії деколонізації, обстоюючи яку, українські інтелектуали розпочинають діалог з найбільшими західними мислителями і з фундаментальними ідеями євроцентризму.

Постколоніальна теорія, про яку я сьогодні говорила, є лише одним із напрямів сучасної методології, якої потребує і яку вже сьогодні розвиває українська гуманітаристика. Вона може служити зняряддям, яке не лише дозволяє переглянути домінуючі моделі національної історіографії, а й допомагає вписати їх у сучасні дискурсивні контексти західної науки. І в цьому діалозі та синхронізації із Заходом — одна з можливостей розвитку української гуманітаристики в сучасну транзитну епоху.